

Олег Погорілець

ДО ПИТАННЯ ЛОКАЛІЗАЦІЇ НАСЕЛЕНОГО ПУНКТУ ПИЛЯВЦІ СЕРЕДИНИ XVII СТ.*

Кожне містечко та село на карті України – це жива історія нашого народу. Саме за допомогою топоніміки можна встановити ті історичні процеси, котрі відбувалися на наших землях за останні тисячоліття. Залишили свої сліди населені пункти князівської доби – Ізяслав, Полонне, Меджибіж; «города» Болохівської землі XIII ст. – Кудин, Губин, Бакота; «твержиці» Подільського князівства XVI ст. – Смотрич, Кам'янець-Подільський, Брацлав, Червоний город, Сокілець, Летичів, Вінниця.

Змінювались часи, виникали нові населені пункти. Деяким з них вдалось ввійти в історію України та знаменувати визначальні віхи в житті народу. Саме з такою подією – перемогою над ворогом в боротьбі за державність України, пов'язана назва колишнього містечка Пилява над річкою Іквою в Старосинявському районі Хмельницької області. Як вважають дослідники, саме під цим містечком у вересні 1648 року зішлись у двобої армії польського війська та козацького табору. І, здавалось би, немає ніякої проблеми у визначенні місця битви, адже ще напередодні святкування 300-річчя воз'єднання України з Росією в с. Пилява був встановлений обеліск з написом, котрий свідчив про

* Погорілець О. Г. До питання локалізації населеного пункту Пилявці середини XVII ст. // Матеріали Всеукраїнської науково – практичної конференції «Пилявецька битва 1648 року в історії України». – Хмельницький, 2008. – С. 102–106.

те, що саме тут відбулася ця переможна битва. Та й залишки мурованого замку, котрі зберігалися в селі до 50-х рр. ХХ ст., з легкої руки краєзнавця Є. Сіцінського, котрий переповів статтю польського історика Белінського, стали тим укріпленим пунктом, в котрому мав ставку Б. Хмельницький, та в котрому він вів переговори [1]. Проте уважне прочитання першоджерел говорить про інше.

З документів ХVІ ст. дізнаємося про існування трьох населених пунктів із назвою Пилявці: *Pilawce stare*, *P. srednie*, *P. nizni nad rz. Kawa*. Вони належали Анджею, Павлу і Миколі, синам Яна Пилявського, котрі в 1584 р. поділили «добра» батька [2, 160]. Австрійський посол Еріх Ляссота, подорожуючи українськими землями в 1594 р., констатує наявність міста Пиляви: «22 квітня. Чорний Острів (місто киевського воєводи) залишилося на відстані однієї милі вправо; до Миколаїва (маленьке погане містечко пана Сенявського, спалене татарами) – дві милі. Село Оркадієвичі (3 милі); обідали. За три милі звідти вліво лежить Костянтинів, велике місто і замок киевського воєводи князя Острозького. Після обіду в село Моломолинці; потім прямо із села через болото і річку Бужок, залишаючи вправо місто Меджибіж на тій же річці (2 милі), а вліво поблизу догори Пиляву (укріплене місто і замок пана Пилявецького) у Нижні Пилявці (село над Случчю (1/2 милі) (помилково переплутавши з р. Іква)). Звідси до Острополя, міста князів Острозьких, що залишилось вліво, - 3 милі» [3, 175-176].

М. Крикун, досліджуючи населені пункти Подільського воєводства, відзначає слідуючі Пилявці: «Пилявці (*Pilawce*) – містечко, що згадується в Кам'янецькій земській книзі з 1604 р. та виступало в ті часи під різними назвами: *Nowosielica Pilawska* (1578); *Pilawce alias Kruhlica* (1584); *Kruhlica* (1584); *Pilawce* (1581); *Pilawce Nowe* (1581); *Pilawa* (1678); *Pilava* (1681). Згодом і нині с. Пилява.

Пилявці Середні (*Pilawce S(t)rednie*) – село, що згадується в Кам'янецькій земській книзі з 1624 р. та виступало з кінця ХVІ ст. під такими назвами: окремо існували с. Нижні Пилявці і с. Середні Пилявці: *Pilawce Srednie* (1584, 1591, 1598); *Pilawce Nizne alias Strzednie* (1629); *Nizne Siolo* (1650); *Pilawce* (1661, 1667); *Pilawka* (1681). Згодом і нині с. Пилявка.

Пилявці Старі (Pilawce Stare) – село, що згадується в Кам'янецькій земській книзі з 1618 р. та виступало в XVI ст. під такими назвами: Pilawce (1530, 1542, 1566, 1578, 1583); Pilawce Stare (1584, 1583); Pilawce (1624, 1629, 1650, 1661, 1667, 1668, 1678). Від XVIII ст. і нині не існує» [4].

Такі часті згадування Пилявців не вносять ясності з їх конкретною локалізацією, а відсутність на сьогоднішній день одного, а, можливо, і двох населених пунктів (Pilawce Stare, Pilawce Nizne) вкрай заплутують процес знаходження Пилявець 1648 р., під якими і відбувалась знаменита битва.

Звернемось до перших розвідок про походження Пилявець. Такими можна вважати публікацію польських авторів Белінського та Ліпінського, адже саме вони потім переоповідалися іншими дослідниками. Ось що там пишеться про час виникнення населених пунктів Пилявці та Пилява: «Пилявці. Казимир Великий в привілею від 1363 р. каже: бажаючи, щоб подільська земля, що перебувала в стані повного винищення і знелюднення від нападів татар, ворогів Христа і наших ворогів, заселена шляхтою, зважаючи на мужність і послуги Прандоти Щукоцького, нашого дворянина, наше село Пилявці в Кам'янецькому повіті, яке прилягало до маєтку нашого Кузьмин, який ми вже наперед справді визнали не без відомих перешкод з боку наших підданих і його протягом 3-х літ тримав. А тепер надаємо те згадане нами село Пилявці на власне прохання баронів з усіма прилеглими і пожитками тому Щукоцькому і його прямим потомкам. Далі йде опис границь (меж), причому часто згадуються болота, які називають Іквою. Цей привілей підтверджували інші королі і Зигмунт III. В час повстання козаків у 1648 р. тут зупинилося обозом 36 тис. війська. Маючи набагато більшу кількість обозних і вільних людей, а возів аж біля 100 000... Козаки, поділившись здобиччю, взятою в обозі, вдалися до погоні, підпалюючи та вигинаючи по дорозі села та міста. – Пилявці, що знаходилися на 3 милі за північ від Летичева, а малі (Пилявці) за півмилі від Пиляви, вже біля 1700 р. був власністю Воронічів; волость та в 1777 р. налічувала 97 будинків, належала з Ляшівкою і Карпівцями Ігнатію Воронічову – старості Острозького».

Що стосується Пиляви над Іквою, Белінський писав: «Влади-

слав IV в привілею від 20 травня 1640 р. твердить: «Оскільки Річпосполитій багато залежить на тому, що по всій нашій державі, і особливо в Подільському воєводстві, яке потерпає від постійних поганських нападів, щоб було багато фортець, поселень, слобод і містечок, щоб цей край, зміцнений і примножений фортецями проти вічного ворога Св. Христа, тримався. Охоче на прохання побожного отця Августина Петріковського – прокуратора руської провінції ордену св. Домініка від імені конвенту Мораховського було до нас донесено: аби названий член ордену, депутатський від провінції, на землях села Голінчинець до побудови костюлу, відповідно до запису Ядвіги, уродженої Бельжецької з Бучучу, при річці Вольчиці, де знаходилися старі Голінчинці, знищені через напади татар, котрі знаходилися в повіті Летичівському, містечко Пилява для кращої оборони заснував і заселив людьми різних конфесій та ремісниками. Щоб те містечко краще розвивалося, йому право магдебурзьке надано, а вїт і пріор, теперішні і майбутні, надавали права і карали за їх порушення. На 8 років звільнити місто від всіх податків.

В часи довгої війни з козаками містечко знищено.

У 1778 р. власниця Пиляви була Чернецька, каштелянка брацлавська. В місті було 262 будинки» [5, 1012-1014].

Дослідники в своїх пошуках прив'язувалися до, здавалося би, надійного репера – пилявецького мурованого замку, залишки якого в 20-х рр.. ХХ ст. описував Є. Сіцінський. Саме він, посиляючись на працю Белінського, стверджував, що замок цей збудували домініканці за дозволом короля Владислава IV після 1640 року [1, 80-84]. Виходячи з цього факту, будувалися умовні схеми розташування військових сил та ведення дій. Проте ніхто не звернув увагу на те, що дозвіл на будівництво містечка «Pilawa» отримав прокуратор провінції Руської Мурафського конвенту на землях знищеного села «Golinczyse» при річці «Wolcicyzu» (Волчиці) Летичівського повіту [1012-1013]. Село під назвою Пилява на річці Рудка існує сьогодні в Гванівському районі Вінницької області, а село Голичинці у Шаргородському районі тієї ж області, за 46 км від Пиляви. Та і містечко Мурафа, як і річка з тією ж назвою, знаходиться неподалік в тій же області, а річка Вовчиця в районі м. Джурина впадає в річку Му-

рафу. Так про яку Пиляву говорилося в привілеї Владислава IV від 20 травня 1630 р. – і в якій дозволялося будувати замок? Якщо припустити, що все ж мова йде про Пиляву над річкою Іквою, то там вже існувало кілька поселень з назвою Пилявці, проте не згадується село «Golinczyse» та річка «Wolcicza».

На сьогоднішній день нез'ясованим залишається той факт, про які саме Пилявці говориться в діаріушах та реляціях польських учасників битви. Ніхто не звернув уваги і на те, що в діаріушах польських учасників подій згадується «замочок», «курятник» – власність пана Анжея Черненського (шляхтича Черменського), а не домініканців [6, документ №50]. Яким саме селом на той час володів Черненський, поки що встановити не вдалося.

На «Генеральній карті України (Гданськ, 1648 р.; 5-й варіант)» Боплана Pilawcze зображені як містечко, що мало фортецю, проте ніякої річки, навіть поблизу, там не зображено [7, 114-122]. Цікавим є і той факт, що учасники тих подій лише раз згадують річку Ікавку, через яку встигла частина табору перебратися під час маршу під Пилявці [6, документ №45], а річку Пилявку як таку, що протікає між ворогуючими сторонами, згадує в своєму листі лише воевода брацлавський Адам Кисіль [8, 140]. Чи називали сучасну річку Ікву тоді Пилявкою, чи то була інша річка, на якій знаходилась гребля і за яку велись бої – це ще один напрямок досліджень, який допоможе знайти поле бою.

Вивчавши всю існуючу доступну літературу, можна припустити наступне розташування населених пунктів із назвою Пилявці у XVII ст., котрі були на відстані за три милі від «Константинова»:

- Старі Пилявці (Pilawce stare) – сучасне село Пилявка;
- Нижні Пилявці (Pilawce nizni nad rz. Ikaw) – сучасне село Олексіївка;
- Середні Пилявці (Pilawce srednie) – залишки поселення кінця XVI – першої половини XVII ст. під с. Вишневе.

Сучасне село Пилявка в той час було містечком, мало укріплення та замок, воно знаходилось поблизу старої дороги із Меджибожа до Старокостянтинова. Село домінує над усією територією, його церкву видно за десяток кілометрів, саме тут

Сіцінський описує залишки замчища. Поруч цього села проходила стара дорогою на Меджибіж. Саме нижче села, на північ, знаходилися торф'яні розробки, в яких у 50-х рр. XX ст. за переказами жителів сіл Пилява, Олексіївка та Олександрівка, знаходили зброю, упряж, черепи коней та людей.

Питання локалізації Пилявець середини XVII ст. залишається відкритим. Лише детальне археологічне обстеження населених пунктів, сучасних сіл Пилява, Олексіївка, Пилявка та знаходження місця битви 1648 року надасть можливість встановити розташування ставки Богдана Хмельницького та в перспективі створити меморіал «Поле битви під Пилявцями», котрий буде включати ту територію, на котрій проходили військові дії восени 1648 р.

Вже сьогодні керівництво Хмельницької обласної громадської організації «Постійно діюча археологічна експедиція «Меджибіж – 2000» пропонує оголосити конкурс на проект меморіалу борцям за державність України та прийняти програму пошуку і створення меморіалу «Поле битви під Пилявцями».

Джерела та література: 1. Юхим Сіцінський. Оборонні замки Західного Поділля XIV-XVII ст. – Кам'янець-Подільський, 1994. – 96 с. 2. Leon Biakowski. Podole w XVI wieku. Rysy społeczne i gospodarcze. – Warszawa, 1920. – 229 s. 3. Мемуари до історії Південної Русі. Випуск I (XVI ст.). Михайло Литвин, Б. де Віженер, Л. Горещкий, Е. Ляссота. За редакцією В. Антоновича. – Дніпропетровськ, 2005. – 219 с. 4. Крикун М. Г. Населення Подільського воеводства у першій половині XVII ст. // Український історико-географічний збірник. – Вип 1. – К., 1971. 5. Balinski M., Lipinski T., Starozytna Polska pod wzgledem historycznym, geograficznym i statystycznym. T. 2, czesc 2. – Warszawa, 1846. 6. Документи об освободительной войне украинского народа 1648-1654 гг. – К., 1965. 7. Вавричин М Маловідомі карти України Г. Біплана // Болпан і Україна: Збірник наукових праць. – Львів, 1998. – 318 с. 8. Історія України в документах і матеріалах. – Т. 3. – К., 1941. – 291 с.